

Πρόλογος

Η σχέση του μουσείου με την κοινωνία, και ειδικότερα με την εκπαίδευση, βρίσκεται εδώ και δεκαετίες στο επίκεντρο ενός γόνιμου διαλόγου και στοχασμού, όχι μόνο στη διεθνή μουσειολογική θεωρία αλλά και στη σύγχρονη ελληνική πράξη.

Το βιβλίο του Στάθη Γκότση *Μουσείο, εκπαίδευση και κοινωνία* έρχεται να καλύψει με τρόπο εξαιρετικά εύστοχο και τεκμηριωμένο ένα κρίσιμο κενό στη βιβλιογραφία: προσφέρει όχι μόνο μια ιστορική και θεωρητική χαρτογράφηση της μουσειακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα αλλά και μια έμπρακτη, βιωματική αφήγηση της εξέλιξης των ερμηνευτικών δράσεων, των προβληματισμών και των στόχων που διαμόρφωσαν την ελληνική μουσειακή πολιτική των τελευταίων δεκαετιών.

Η συμβολή του συγγραφέα είναι πολυεπίπεδη. Καταρχάς, πρόκειται για μια σπάνια συνάντηση θεωρητικού βάθους και επαγγελματικής εμπειρίας. Ο Στάθης Γκότσης αντλεί από τη μακρά και ουσιαστική του θητεία στο υπουργείο Πολιτισμού, στον τομέα του σχεδιασμού και της υλοποίησης μουσειακών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, αλλά ταυτόχρονα αρθρώνει τον λόγο του μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής θεωρίας, της ιστορίας και της ανθρωπολογίας. Το αποτέλεσμα είναι ένα βιβλίο που συνδυάζει επιστημονική εγκυρότητα, κριτική ματιά και αφοσίωση στην κοινωνική αποστολή του μουσείου.

Το έργο οργανώνεται γύρω από μια σειρά κεφαλαίων που καλύπτουν ένα εντυπωσιακό εύρος θεμάτων: από την εμβληματική διεθνή συνάντηση της UNESCO το 1954 στο Βυζαντινό Μουσείο, η οποία, όπως αποδεικνύει ο συγγραφέας, στάθηκε αφορμή για σημαντικές (αν και συχνά ανεκπλήρωτες) προσδοκίες για τον εκπαιδευτικό ρόλο των μουσείων στην Ελλάδα, έως τη σύγχρονη εμπειρία δράσεων με κοινωνικό και διαπολιτισμικό χαρακτήρα, από δράσεις ενάντια στον αποκλεισμό ευάλωτων ομάδων και φυλακισμένων μέχρι την προσέγγιση κοινοτήτων Ρομά και την ανάπτυξη δράσεων για Άτομα με Αναπηρία. Κάθε κεφάλαιο φωτίζει και μία πτυχή της μουσειακής λειτουργίας ως δυναμικής κοινωνικής διαδικασίας, που ξεπερνά κατά πολύ την παραδοσιακή αντίληψη του μουσείου ως ουδέτερης αποθήκης πολιτιστικών αγαθών.

Μέσα από τις σελίδες που ακολουθούν, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται εύκολα ότι ο συγγραφέας δεν βλέπει το μουσείο ούτε ως «αποθήκη θησαυρών» ούτε ως ελιτίστικο πρόνομιο των λίγων. Το βλέπει –και το υπηρέτησε– ως χώρο συνάντησης, κατανόησης, διαλόγου, συμμετοχής. Ως τόπο όπου το παρελθόν επικοινωνεί με το παρόν, δίνοντας νόημα στη ζωή μας και συνδέοντάς μας με τους άλλους γύρω μας. Ο ίδιος, με σταθερή και αθόρυβη συνέπεια, εργάστηκε ώστε το μουσείο να γίνει ανοιχτό σε όλους: στα παιδιά, στους νέους, στους ηλικιωμένους, στα Άτομα με Αναπηρία, στις ευάλωτες ομάδες, στις «άλλες» κοινότητες που συχνά η κοινωνία αποκλείει.

Ιδιαίτερη αξία έχει και η συστηματική θεώρηση της σχέσης μουσείου – σχολείου, που αναδεικνύεται εδώ όχι απλώς ως σύμπραξη για την ενίσχυση της σχολικής ύλης, αλλά ως ανοιχτός διάλογος μεταξύ εκπαιδευτικών θεσμών και κοινωνίας, με στόχο τη συγκρότηση μιας ενεργής και κριτικής ιστορικής συνείδησης. Οι κριτικές παρατηρήσεις του συγγραφέα για τον συντηρητισμό της ελληνικής εκπαίδευσης και τις

εγγενείς αγκυλώσεις του μουσειακού λόγου μαρτυρούν βαθιά γνώση του θεσμικού πλαισίου και την αποφασιστικότητά του να διεκδικήσει έναν νέο, δημοκρατικότερο ρόλο για τα μουσεία στην κοινωνία μας.

Σημαντική είναι, επίσης, η ανάδειξη της έννοιας της «ερμηνείας», όχι ως απλής μετάφρασης επιστημονικής πληροφορίας, αλλά ως διαδικασίας παραγωγής νοήματος μέσα από τη σύνθεση διαφορετικών αναγνώσεων και εμπειριών. Ο συγγραφέας υπενθυμίζει ότι το μουσειακό αντικείμενο δεν «μιλάει» από μόνο του, αλλά αποκτά σημασία μέσα από το κοινωνικό και ιστορικό του πλαίσιο και τη διαμεσολάβηση που ασκούν οι μουσειακοί επαγγελματίες. Αυτή η κεντρική θέση της διαμεσολάβησης εντάσσει την ελληνική συζήτηση στο πλαίσιο της σύγχρονης διεθνούς μουσειολογίας, που αντιλαμβάνεται το μουσείο ως ενεργό κοινωνικό και παιδευτικό φορέα.

Μέσα από πολυάριθμα παραδείγματα και μαρτυρίες ο συγγραφέας αναλύει διεισδυτικά τις δομές εξουσίας, τους κοινωνικούς αποκλεισμούς και τις δυνατότητες υπέρβασής τους. Στο βιβλίο καθρεφτίζεται η πίστη του ότι το μουσείο δεν είναι –και δεν πρέπει να είναι– χώρος αποκλειστικά για λίγους μυημένους, αλλά ένα ανοιχτό πεδίο συνάντησης, διαλόγου και ενσωμάτωσης.

Ο Στάθης Γκότσης γνωρίζει καλά πόσο δύσκολο ήταν –και παραμένει– να αλλάξει η νοοτροπία γύρω από τη λειτουργία των μουσείων στην Ελλάδα. Σε αυτό το βιβλίο όμως δεν καταθέτει πικρία, αλλά εμπειρίες, ιδέες και προτάσεις. Και το κάνει με καθαρότητα σκέψης, επιστημονική συγκρότηση αλλά και με γνήσια ανθρωπιστική ευαισθησία. Δεν διστάζει να θίγει τις παθογένειες του ελληνικού πολιτιστικού πεδίου, όμως επιμένει να αναδεικνύει τις δυνατότητες και να προτείνει δρόμους. Και αυτό είναι ίσως το μεγαλύτερο μάθημα που μας δίνει: ότι η μουσειακή εκπαίδευση, πέρα από τεχνική και μεθοδολογία, είναι, πρωτίστως, στάση ζωής.

Με την ευχή το βιβλίο αυτό να αποτελέσει αφετηρία νέων διαλόγων και εφαρμογών στον χώρο των μουσείων και της εκπαίδευσης, το προλογίζω με συγκίνηση και πλήρη επίγνωση της σημασίας του.

Δημήτρης Πλάντζος,
Καθηγητής κλασικής αρχαιολογίας
στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Ιούλιος 2025

Εισαγωγή

Το βιβλίο αυτό ασχολείται με ζητήματα που άπτονται της μουσειακής εκπαίδευσης, η οποία αποδίδεται εναλλακτικά – ενδεχομένως με μικρές αποκλίσεις ως προς το ακριβές περιεχόμενο – και ως μουσειοπαιδαγωγική, μουσειακή αγωγή, μουσειακή μάθηση, μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα, μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα και με άλλους συναφείς όρους. Συνοπτικά, η μουσειακή εκπαίδευση αναφέρεται στις παιδαγωγικές καταστάσεις οι οποίες, στο πλαίσιο οργανωμένων, σχεδιασμένων και στοχοθετημένων εκπαιδευτικών/ερμηνευτικών δράσεων, λαμβάνουν χώρα στο μουσείο, στο μνημείο ή στον αρχαιολογικό χώρο, σε ιστορικούς οικισμούς ή και στο αστικό/δομημένο περιβάλλον, σε κάθε τόπο όπου ανιχνεύονται η ανθρώπινη παρουσία και η δημιουργία μέσα από τα υλικά τους ίχνη.

Από αυτήν την άποψη η μουσειακή εκπαίδευση μπορεί να νοηθεί ως μια εφαρμοσμένη και επιστημονικά σχεδιασμένη παιδαγωγική διαδικασία που επιδιώκει να εκπληρώσει τον εκπαιδευτικό και επικοινωνιακό ρόλο του μουσείου, με την ευρεία του έννοια, διαμεσολαβώντας οργανωμένα και δημιουργικά ανάμεσα σε έναν χώρο μη τυπικής μάθησης, όπως είναι το μουσείο και κάθε χώρος πολιτισμικής αναφοράς, και στις ποικίλες και ετερόκλητες ομάδες κοινού, με τα διαφορετικά

(ηλικιακά, κοινωνικά, πολιτισμικά, μορφωτικά κ.λπ.) χαρακτηριστικά, τις διαφορετικές ανάγκες, αγωνίες και προσδοκίες τους.

Ως εκ τούτου, η μουσειακή εκπαίδευση καθορίζεται σε ό,τι αφορά τις θεωρητικές και μεθοδολογικές της αρχές από τις αντίστοιχες συζητήσεις και τους προβληματισμούς που αναπτύσσονται στον χώρο της μουσειολογίας και της παιδαγωγικής. Πρόκειται, επομένως, για ένα πεδίο διεπιστημονικής συνάντησης, που αντλεί στοιχεία τόσο από τις λεγόμενες ανθρωπιστικές ή κοινωνικές επιστήμες (όπως η αρχαιολογία, η ιστορία, η λαογραφία, η εθνολογία, η κοινωνική-πολιτισμική ανθρωπολογία), ακριβώς αυτές που καταπιάνονται με τη μελέτη και την ερμηνεία του υλικού πολιτισμού που συναντάμε στο μουσείο, όσο και από τομείς των επιστημών της αγωγής (γνωστική και αναπτυξιακή ψυχολογία, ψυχοπαιδαγωγική, θεωρίες της μάθησης, γνωσιακή επιστήμη, σχολική παιδαγωγική, ειδική αγωγή, διαπολιτισμική εκπαίδευση, παιδαγωγική ενήλικων, παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου κ.ο.κ.).

Η μουσειακή εκπαίδευση/μουσειοπαιδαγωγική αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1960 και μετά, ως απόρροια του ευρύτερου κινήματος εκδημοκρατισμού της γνώσης. Η διαδρομή της συνυφαίνεται έκτοτε με τους προβληματισμούς στον χώρο της μουσειολογίας και τη μετατόπιση της ίδιας της έννοιας του μουσείου από τη συμβατική θεώρησή του ως οργανισμού με προσδιορισμένο (και πεπερασμένο) χώρο, εκθέματα, αφηγήσεις και δράσεις προς μια ευρύτερη αντίληψη για τον ρόλο του, καθώς γίνεται αντιληπτή η δυναμική που εμπεριέχει η διάχυση του λόγου του στο κοινωνικό σώμα, όχι μόνο ως τεκμηριωμένη επιστημονική γνώση, αισθητική και ιδεολογία αλλά και ως αντίληψη για την ταυτότητα και την ετερότητα, για τη συλλογική (εθνική, κοινοτική κ.ο.κ.) δράση, για τη σχέση του παρόντος με το παρελθόν.

Στην Ελλάδα, η μουσειακή εκπαίδευση κοντεύει πια να συμπληρώσει πενήντα χρόνια, αν τουλάχιστον μετρήσουμε από το

1978, όταν παρουσιάστηκε το πρώτο μουσειοπαιδαγωγικό εγχείρημα που πλαισιώνει την περιοδική έκθεση «Παραδοσιακές καλλιέργειες» του Μουσείου Μπενάκη. Αν, πάλι, θεωρήσουμε ως πιο «επίσημη» έναρξή της την –κομβικής, όπως αποδείχτηκε, σημασίας– ίδρυση του Κέντρου Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων (ΚΕΠ) του υπουργείου Πολιτισμού, με την πρώτη μόνιμη αρχαιολογική εκπαιδευτική έκθεση «Η γέννηση της γραφής» και το ομώνυμο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για σχολικές ομάδες το 1985, χρονιά ανακήρυξης της Αθήνας και ως πρώτης Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης, είμαστε στα σαράντα χρόνια ιστορίας της. Μιας ιστορίας που συνδέεται στενά με την ευρύτερη προσπάθεια ανοίγματος των μουσείων σε περισσότερες κατηγορίες κοινού, μιας ιστορίας που δεν ήταν ούτε ανεμπόδιστη ούτε ανέφελη.

Η σχετική αδιαφορία, η επιφυλακτικότητα και οι αντιστάσεις που παρατηρήθηκαν από σημαντική μερίδα στελεχών της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας απέναντι σε αυτήν την καινοτομία (για την εποχή της) χρειάστηκαν συστηματική και επίμονη δουλειά αλλά και χρόνια για να καμφθούν. Όπως χρειάστηκαν πάνω από μία δεκαετία αλλά και αγώνες των ίδιων των εργαζομένων στο ΚΕΠ για τη θεσμική κατοχύρωση αυτής της αρχικά άτυπης δομής και για την επίσημη ένταξή της στο οργανόγραμμα του υπουργείου Πολιτισμού (ΥΠ.ΠΟ.) ως Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, το οποίο μετεξελίχτηκε αργότερα, το 2003, σε Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας της νεοσύστατης τότε Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων.

Με προφανείς καταβολές από τα ευρωπαϊκά της παράλληλα, με σκαμπανεβάσματα και αντιφάσεις, με «πετάγματα» και πισωγυρίσματα, με πλειάδα εφαρμογών σε μουσειακές δομές εντός και εκτός υπουργείου Πολιτισμού σε όλη τη χώρα, η ιστορία της μουσειακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα άφησε κατά κάποιον τρόπο το στίγμα της στη σημερινή μουσειακή πραγ-

ματικότητα της χώρας, αν και όχι πάντα τόσο ευκρινές όσο επιθυμούσαμε οι άνθρωποι που εμπλακθήκαμε σε αυτήν ή όσο οραματίζονταν οι πρωτεργάτες της. Η ιστορία της μουσειακής εκπαίδευσης στη χώρα, όχι ως απλή καταγραφή, αλλά ως κριτική αποτίμηση, δεν έχει ακόμη γραφτεί, μολονότι αυτό θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμο για την πορεία του συγκεκριμένου χώρου στο μέλλον. Ορισμένες σκέψεις για το ζήτημα εμπεριέχονται στον παρόντα τόμο, στα κείμενα «Μουσειακές ερμηνευτικές δράσεις: επιχειρώντας κάποιες οριοθετήσεις», «Δύο συναντήσεις για τη μουσειακή εκπαίδευση στην Ελλάδα» και «Μουσεία και νέοι: προβληματισμοί πάνω σε ένα μεταβαλλόμενο τοπίο» (κεφάλαια 5-7).

Το ανά χείρας βιβλίο δεν αποτελεί, ασφαλώς, μια ιστορική αναδρομή της μουσειακής εκπαίδευσης στη χώρα. Εγγράφεται, ωστόσο, στην ιστορική της διαδρομή, καθώς συγκροτείται από κείμενα που έχουν γραφτεί μεταξύ του 1998 και του 2024, απηχώντας έτσι, σε κάποιον βαθμό, πλευρές του προβληματισμού και της εμπειρίας που σωρεύτηκε επί σχεδόν μία τριακονταετία στο πεδίο. Η ιδέα για τη συγκέντρωση σε έναν τόμο κειμένων που γράφτηκαν σε ένα τόσο ευρύ χρονικό πλαίσιο και για να εξυπηρετήσουν διαφορετικές ανάγκες κοινοποίησης και επικοινωνίας –σε ένα σχετικά ειδικό κοινό– καταγραφών, σκέψεων και προβληματισμών που γεννιούνται κάθε φορά από εφαρμοσμένες μουσειοπαιδαγωγικές δράσεις οφείλεται σε καλούς φίλους και συναδέλφους και διατυπώθηκε προ ετών. Βασικό τους επιχείρημα ήταν πως η διασπορά των κειμένων σε κατά κανόνα δυσεύρετες, εξαντλημένες ή εξαρχής εκτός εμπορίου εκδόσεις (σε πρακτικά συνεδρίων, επιστημονικών συναντήσεων ή εξειδικευμένων σεμιναρίων, σε περιοδικές εκδόσεις που έχουν αποσυρθεί από την κυκλοφορία κ.ο.κ.) δυσχέραινε την ανεύρεσή τους από εν δυνάμει αναγνώστες.

Είχα τις αμφιβολίες μου. Ειδικά για το αν συνεχίζουν να έχουν σήμερα νόημα και χρησιμότητα, πέρα από ένα ενδεχο-

μένως «ιστορικό» ενδιαφέρον, κείμενα που συντάχθηκαν σε προηγούμενη περίοδο, όταν η ελληνική μουσειοπαιδαγωγική βιβλιογραφία ήταν κατά πολύ ισχνότερη από ό,τι στις μέρες μας. Μετά την αποχώρησή μου από το ΥΠ.ΠΟ. στα τέλη του 2023 και παίρνοντας σταδιακά απόσταση από τη φόρτιση που επιφέρει, αναπόφευκτα, η καθημερινή επαγγελματική εμπλοκή με τα πράγματα, ξανασκέφτηκα την ιδέα με μεγαλύτερη νηφαλιότητα και ξαναδιάβασα τα παλιότερα κείμενα με κάποια αποστασιοποίηση και με διαφορετική διάθεση. Έκρινα τελικά πως ορισμένα από αυτά, σταχυολογημένα από ένα ευρύτερο σύνολο γραπτών, συνεχίζουν, πράγματι, σε μεγάλο βαθμό να είναι επίκαιρα και θα μπορούσαν να συγκροτήσουν ένα σώμα με συνεκτική ενότητα αλλά και να πάρουν τη μορφή ενιαίου βιβλίου. Για την τελική επιλογή των κειμένων που περιλαμβάνονται στον τόμο ανεκτίμητη ήταν η συμβολή της εξαιρετικής συναδέλφου και φίλης Αμαλίας Τσιτούρη, με την οποία περπατήσαμε μαζί και επί μακρόν τα ίδια μονοπάτια της μουσειοπαιδαγωγικής περιπέτειας στη χώρα και την οποία θερμά ευχαριστώ και από εδώ τόσο για τον χρόνο που διέθεσε απλόχερα όσο και για το επίμετρο, το οποίο με προθυμία δέχτηκε να γράψει.

Αμφιταλαντεύτηκα στη σκέψη πως για να προχωρήσει το εγχείρημα θα χρειαζόταν ενδεχομένως μια νέα επεξεργασία ομοιογενοποίησης ή/και επικαιροποίησης σημείων των κειμένων, σκέψη που εγκατέλειψα γρήγορα, επιλέγοντας να κρατήσω την αρχική μορφή τους (με τις εντελώς απαραίτητες μικροδιορθώσεις και τις απολύτως αναγκαίες κάποιες φορές διευκρινίσεις σε υποσημείωση). Η επιλογή αυτή μπορεί να συνεπάγεται την εμφάνιση ενίοτε διαφορετικού ύφους από κείμενο σε κείμενο ή κάποιων αναπόφευκτων επικαλύψεων (αλλά και επαναλήψεων) σε σημεία και, επιπλέον, να αφήνει να φανούν στο εξασκημένο μάτι ενός πιο μυημένου στο θέμα του βιβλίου αναγνώστη κάποιες μικρές, σχεδόν αδιόρατες, εσωτερικές εντάσεις, μετατοπίσεις και αντιφάσεις.

Θεώρησα, ωστόσο, πως το ζήτημα αυτό είναι μάλλον δευτερεύον μπροστά στα δύο –κατά τη γνώμη μου– σημαντικότερα χαρακτηριστικά των κειμένων που συναπαρτίζουν τον τόμο. Το πρώτο είναι πως στην πλειονότητά τους έχουν προκύψει από εφαρμογές στο πεδίο, βασίζονται δηλαδή στη βιωμένη πράξη και ως εκ τούτου είναι κείμενα που επιχειρούν να μεταγράψουν σε λόγο –εγχείρημα εγγενώς υπονομευμένο– τις προκλήσεις και τις δυσκολίες αλλά και τις μικρές και μεγάλες χαρές που αναδύονται μέσα από την ίδια τη διαδικασία του σχεδιασμού και της εφαρμογής μουσειοπαιδαγωγικών δράσεων, να αποτυπώσουν με κάποιον τρόπο τους προβληματισμούς αλλά και τους δισταγμούς, τις ρήξεις, τις παλινδρομήσεις, τα συναισθήματα που ορίζουν την ίδια την εμπειρική σχέση με το αντικείμενο, τη συνάντηση και την αλληλεπίδραση με διαφορετικούς κάθε φορά ανθρώπους και υποκείμενα. Από αυτήν την άποψη έκρινα πως είναι απείρως προτιμότερο να παραμείνουν στην αρχική τους μορφή, κοντινότερη οπωσδήποτε χρονικά με τα περιεχόμενά τους, παρά να υποστούν μια μεταγενέστερη επεξεργασία. Το δεύτερο χαρακτηριστικό των επιλεγμένων κειμένων είναι πως, παρά τη χρονική απόσταση που τα χωρίζει μεταξύ τους, επιχειρούν να συνδυάσουν εξαρχής τις εφαρμοσμένες δράσεις με θεωρητικές αναφορές και βιβλιογραφική τεκμηρίωση, να τις εντάξουν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, συγκροτώντας έτσι έναν λίγο πολύ ενιαίο και σταθερό στη βάση του θεωρητικό καμβά για τον ρόλο, τον σκοπό, το περιεχόμενο, τον χαρακτήρα και τις μεθοδολογικές αρχές που –θα έπρεπε να– διέπουν τη μουσειακή εκπαίδευση· να συγκροτούν, με άλλα λόγια, μια συγκεκριμένη άποψη, μια διαχρονική τοποθέτηση του γράφοντος για ζητήματα που και σήμερα παραμένουν επίδικα.

Από τα κείμενα του τόμου κάποια έχουν έναν πιο γενικό και εισαγωγικό χαρακτήρα στο θέμα της μουσειακής εκπαίδευσης («Ερμηνευτικές-εκπαιδευτικές προσεγγίσεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους», «Αντικείμενο και ερμηνεία: από

τις θεωρητικές αναζητήσεις στη μουσειακή και εκπαιδευτική πράξη», «Αντιμέτωποι με τις προσδοκίες των επισκεπτών», κεφάλαια 2-4), ορισμένα επικεντρώνονται στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες («Μουσείο – Σχολείο: μια αμφίρροπη σχέση», «Βιομηχανικά μνημεία και σχολική εκπαίδευση: σκέψεις με αφορμή μια πειραματική εφαρμογή στο εργοστάσιο παραγωγής φωταερίου της Αθήνας (Γκάζι)», «Αρχαιολογικές εκπαιδευτικές δράσεις στο Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο», κεφάλαια 8, 10, 12), ενώ άλλα αναφέρονται σε δράσεις για την οικογένεια («Πίστη και δεισιδαιμονία, η Δούκισσα της Πλακεντίας και άλλες ιστορίες για μικρούς και μεγάλους», κεφάλαιο 13) ή σε αντίστοιχες εφαρμογές για τις λεγόμενες ευάλωτες/ευπαθείς ομάδες πληθυσμού («Μουσειακή εκπαίδευση ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό: δράσεις για την ενδυνάμωση ευάλωτων/ευπαθών ομάδων πληθυσμού», «Ερμηνευτικά-εκπαιδευτικά προγράμματα για ομάδες Ατόμων με Αναπηρία: το παράδειγμα του Βυζαντινού & Χριστιανικού Μουσείου», «Μουσειακές δράσεις επικοινωνίας για την τρίτη ηλικία», «Μουσείο και ψυχική υγεία: μια πρόκληση», «“Το μουσείο πάει στη φυλακή”: μια δράση του Βυζαντινού Μουσείου στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλών», κεφάλαια 14-18). Τέλος, συμπεριλαμβάνονται κείμενα για ζητήματα που ανέκυψαν από τον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων για διαφορετικές από την κυρίαρχη εθνοπολιτισμική ομάδα («“Εμείς” και οι “άλλοι” στη μουσειακή εκπαίδευση: αναφορά σε εκδοχές διαπολιτισμικότητας μέσα από παραδείγματα ελληνικών εφαρμογών», «“Πολυπολιτισμικότητα” και αρχαιολογικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες», «Μουσείο, μνήμη και ταυτότητα: η συμμετοχή του Βυζαντινού Μουσείου στο ευρωπαϊκό έργο συνεργασίας “Roma routes”», «Ρομά στο Μουσείο: εκπαιδευτικά προγράμματα και δράσεις προσέγγισης σε συνεργασία με κοινότητες Ρομά για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού – Η εμπειρία του Βυζαντινού Μουσείου στην Αθήνα», κεφάλαια

19-22). Η διάταξη των κειμένων στο βιβλίο δεν σχετίζεται με την εποχή που γράφτηκε το καθένα. Αντίθετα, ακολουθεί μια λογική ανάπτυξης θεμάτων από το γενικό προς το ειδικότερο.

Το βιβλίο αφιερώνεται στη μνήμη της Αλέκας (Αλεξάνδρας) Λέκκα (1965-2015) και του Πάνου Βοσνίδη (1969-2020), δύο σημαντικών φίλων, εξαιρετικών συναδέλφων, και πολύτιμων συντρόφων, δύο αγαπημένων προσώπων, που έφυγαν πολύ νέοι από τη ζωή. Οφείλω σε αμφοτέρους πολλά.

Η Αλέκα, με τον δυναμισμό και την οξυδέρκεια που τη διέκριναν, με τις θεωρητικές και ιδεολογικές της ανησυχίες και τα διαβάσματα, με την κριτική της ματιά και την –ενίοτε βασανιστική– αναστοχαστική της διάθεση, αναδείχτηκε σύντομα πρόσωπο αναφοράς εντός της ομάδας των «παιδιών της Πρυτανείου», όπως μας ονόμασαν όσους συγκροτούσαμε τη δεκαετία του 1990 την ομάδα μουσειοπαιδαγωγών του ΚΕΠ, το οποίο στεγαζόταν σε ένα ιστορικό κτίριο της οδού Πρυτανείου 9, στα όρια μεταξύ της Πλάκας και των Αναφιώτικων. Με πυκνές εσωτερικές διαδικασίες αυτομόρφωσης, με ολομελειακές συζητήσεις επί θεωρητικών και πρακτικών ζητημάτων της μουσειακής εκπαίδευσης, με νέους σχεδιασμούς, συχνούς πειραματισμούς και άτυπες εσωτερικές αξιολογήσεις των κατά καιρούς εφαρμογών, η Πρυτανείου 9 εξελίχτηκε εκείνη την περίοδο σε ένα πραγματικό εργαστήριο μουσειοπαιδαγωγικής έρευνας και πράξης. Και η Αλέκα είχε σε αυτό καθοριστικό ρόλο.

Ο Πάνος, «παιδί» και αυτός της Πρυτανείου 9, υπήρξε ο μακροβιότερος, στενότερος και πολυτιμότερος άμεσος συνεργάτης μου, όχι μόνο στα χρόνια του ΚΕΠ, αλλά κυρίως στο Βυζαντινό Μουσείο, όπου και συνυπηρετήσαμε περίπου για είκοσι χρόνια. Μαζί σχεδιάσαμε και υλοποιήσαμε πληθώρα μουσειακών εκπαιδευτικών δράσεων, δουλέψαμε για την παραγωγή εκπαιδευτικού και εποπτικού υλικού, τρέξαμε καμπάνιες και ευρωπαϊκά προγράμματα. Μαζί γιορτάσαμε επιτυχίες και χαρές, μαζί αντιμετωπίσαμε προκλήσεις, δυσκολίες και

κακουχίες. Σχεδόν αδιαχώριστοι, βιώνοντας από κοινού τα μικρά και μεγάλα της καθημερινής τριβής, με τον Πάνο ωριμάσαμε μαζί επαγγελματικά και επιστημονικά. Μικρό μόνο δείγμα αυτής της πολύχρονης και παραγωγικής συνεργασίας είναι και πέντε από τα κείμενα του τόμου, τα οποία δουλέψαμε μαζί: «Η πολυσημία του μουσειακού εκθέματος: ανιχνεύοντας τον συνδυασμό επιστήμης και τέχνης στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Βυζαντινού & Χριστιανικού Μουσείου», «Για μια πολύπλευρη μουσειακή εκπαιδευτική πολιτική: η εμπειρία του Βυζαντινού & Χριστιανικού Μουσείου», «Αρχαιολογικές εκπαιδευτικές δράσεις στο Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο», «Μουσείο και ψυχική υγεία: μια πρόκληση» και «“Το μουσείο πάει στη φυλακή”: μια δράση του Βυζαντινού Μουσείου στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα» (κεφάλαια 9, 11, 12, 17 και 18). Ευχαριστώ από καρδιάς την καλή συνάδελφο και φίλη Ελένη Παπαθωμά, τη σύντροφο ζωής του Πάνου, που δέχτηκε ασμένως να συμπεριληφθούν στον τόμο.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή αρχαιολογίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Δημήτρη Πλάντζο, που χωρίς δεύτερη σκέψη αποδέχτηκε την πρόσκλησή μου και μου έκανε την τιμή να προλογίσει το βιβλίο. Ένα μεγάλο «ευχαριστώ» οφείλω, επίσης, στον Γιάννη Καραχάλιο των Εκδόσεων Τόπος για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε καθώς και στη Νώρα Πολίτη, που ανέλαβε το κοπιαστικό έργο της επιμέλειας. Όμως, δίχως τη σταθερή ενθάρρυνση, την καθημερινή ηθική στήριξη και την απεριόριστη κατανόηση της συντρόφου μου Μάγδας Ζήνδρου, το βιβλίο δεν θα έβρισκε ποτέ τον δρόμο για το τυπογραφείο. Έχει την ευγνωμοσύνη μου.

Στάθης Γκότσης,
Φεβρουάριος 2026